

KATARZYNA SEROKA

„WIELKA PANI Z QUAI D'ORLÉANS”^{*}.
IRENA GAŁĘZOWSKA (1891-1977) – KUSTOSZKA
BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU

WSTĘP

Założona w 1838 r. Biblioteka Polska w Paryżu, stanowiła jedną z kluczowych instytucji kultury polskiej na emigracji. Od początku swego istnienia pełniła funkcję nie tylko repozytorium zbiorów piśmienniczych i archiwalnych, lecz także ośrodka życia intelektualnego, naukowego i patriotycznego polskiej emigracji we Francji. Biblioteka gromadziła zbiory dokumentujące historię, literaturę, kulturę i działalność polityczną Polaków poza granicami kraju, stając się symbolem ciągłości polskiego dziedzictwa narodowego w okresie zaborów, a następnie XX-wiecznych emigracji. W okresie międzywojennym i powojennym, w obliczu zmieniających się realiów politycznych, instytucja ta stała się także przestrzenią obrony niezależności myśli polskiej przed naciskami władz PRL i cenzury. Jej znaczenie wykraczało poza funkcje biblioteczne, obejmując również działalność edukacyjną, naukową i kulturalną, m.in. poprzez organizowanie wykładów, kursów oraz współpracę z francuskimi ośrodkami akademickimi. Przez ponad pięć dekad nieodłącznie z Biblioteką związana była Irena Gałęzowska, kustoszka i badaczka, której działalność wpisywała się w misję zachowania i promocji polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

Dr hab. KATARZYNA SEROKA – Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii; e-mail: kseroka@uw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5457-5577>.

^{*} E. SZABELSKA, *Irena Gałęzowska*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza. Tydzień Polski” 5 XI 1977, s. 4.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Dotychczasowe opracowania poświęcone Irenie Gałęzowskiej ograniczają się głównie do tekstów wspomnieniowych oraz krótkich not biograficznych¹. Kompleksowa analiza jej działalności na tle historii Biblioteki Polskiej w Paryżu pozostaje w literaturze przedmiotu nieobecna. Niniejszy artykuł stanowi zatem próbę analizy działalności Ireny Gałęzowskiej (1891-1977) w kontekście funkcjonowania Biblioteki Polskiej w Paryżu jako instytucji kultury i pamięci narodowej. Celem pracy jest ukazanie jej roli w zabezpieczaniu i popularyzowaniu polskiego dziedzictwa piśmienniczego oraz obronie niezależności Biblioteki w realiach emigracji politycznej po II wojnie światowej. Problem badawczy koncentruje się na pytaniu o to, w jaki sposób działalność Gałęzowskiej wpisywała się w szersze procesy kulturowe i polityczne polskiej emigracji, a także jak jej aktywność przyczyniła się do utrzymania autonomii tej instytucji.

Artykuł opiera się na analizie materiałów archiwalnych, w tym dokumentów z Biblioteki Polskiej w Paryżu oraz Archiwum Akt Nowych, a także dostępnych opracowań dotyczących historii Biblioteki oraz biografii Gałęzowskiej. W pracy zastosowano metodę analizy historycznej i biograficznej, uzupełnioną o elementy kontekstualizacji działalności Gałęzowskiej na tle sytuacji politycznej i społecznej polskiej emigracji we Francji w XX wieku.

MŁODOŚĆ I EDUKACJA

Irena Maria Gałęzowska urodziła się 8 października 1891 r. w Warszawie. O rodzinie, z której się wywodziła, oraz miejscu zamieszkania w młodości niewiele wiadomo. Jej ojcem był Jan (syn Wojciecha i Barbary z Załuskich), ziemianin, inżynier, major Wojska Polskiego w I Korpusie Polski pod dowództwem Józefa Dowbor-Muśnickiego, później pracownik poczty, a matką Teresa z Michalskich². Gałęzowska miała brata (nie znamy jego imienia), który nie założył rodziny i zmarł kilka lat przed nią³. Rodzina najprawdopodobniej mieszkała w obwodzie stanisławowskim na terenie Galicji. Była wyznania rzymskokatolickiego. Irena otrzymała chrzest święty 17 października

¹ W. FILIPCZYK, *Irena Gałęzowska (1891-1977) – filozof i socjolog, kustosz zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *Kustosze księgozbiorów polskich za granicą*, red. H. Łaskarzewska, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 2013, s. 71-79.

² Biblioteka Polska w Paryżu [dalej: BPP], Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

³ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 7, Korespondencja Wandy Borkowskiej dotycząca spadku po Irenie Gałęzowskiej.

1891 r. w formie polania wodą. Następnie, 19 stycznia 1892 r. w kościele Paulinów pw. Św. Stanisława Biskupa i Św. Jana Chrzciciela w Niżniowie odbył się obrzęd uzupełniający (potwierdzający) chrzest, którego udzielił ks. Ignacy Mellin SJ. Jej matkami chrzestnymi zostały Anna Spatkowska (nauczycielka tańca) oraz Jadwiga Dembińska (siostra zakonna)⁴.

Gałęzowska szkołę średnią skończyła w prywatnym Zakładzie Naukowo-Wychowawczym Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia, uczęszczając najpierw do placówki w Niżniowie nad Dniestrem, a następnie w Jazłowcu na Podolu. Maturę zdała w Prywatnym Żeńskim Gimnazjum Realnym Wiktorii Niedziałkowskiej we Lwowie w 1910 r. W latach 1912-1913 uczęszczała jako studentka na wydział humanistyczny Uniwersytetu Jana Kazimierza, gdzie robiła kursy z polonistyki i psychologii⁵. W 1914 r. przeszła kurs pielęgniarstwa Czerwonego Krzyża i była czynnym członkiem Galicyjskiego Czerwonego Krzyża w Stanisławowie w latach 1914-1915⁶.

W 1921 r. wyjechała do Paryża, gdzie podjęła studia. W roku akademickim 1921/1922 uczęszczała na paryską Sorbonę do l'École de préparation des professeurs de français à l'étranger. Ta założona w 1920 r. szkoła przygotowywała nauczycieli języka francuskiego do uczenia za granicą – po szoku I wojny światowej miała przyczynić się do szerzenia jego nauczania, a tym samym do rozwoju frankofonii.

Następnie Gałęzowska w latach akademickich 1922/1923 i 1923/1924 studiowała na Uniwersytecie Paryskim, gdzie otrzymała dyplom licencjata (*licence ès lettres*) w czterech dyscyplinach: filologii francuskiej, literatury francuskiej, psychologii, moralności i socjologii⁷. W roku akademickim 1925/1926 studiowała biologię na wydziale przyrodniczym Sorbony w laboratorium *Evolution des êtres organisés* u profesora Maurice'a Caullery'ego⁸. Było jej to potrzebne do dalszych prac filozoficznych i psychologicznych.

W 1927 r. Irena Gałęzowska obroniła rozprawę dyplomową pod tytułem „Y a-t-il des représentations collectives” i uzyskała dyplom ukończenia studiów

⁴ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 2, Acte de naissance et de baptême.

⁵ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

⁶ AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Akta osobowe – Gałęzowska Irena. Curriculum Vitae, k. 4.

⁷ AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Diplôme de licence es lettres, k. 10.

⁸ Maurice Jules Gaston Corneille Caullery (1868-1956) – francuski biolog specjalizujący się w pasożytniczych pierwotniakach i bezkręgowcach morskich. Pracował także nad owadami. Pracę rozpoczął jako wykładowca zoologii w Lyonie w 1897 r., w latach 1901-1903 był wykładowcą na wydziale nauk ścisłych w Marsylii, a od 1903 r. prowadził zajęcia na Sorbonie (w laboratorium *Evolution des êtres organisés*). W 1923 r. otworzył nowe laboratorium *Evolution des êtres organisés* przy Boulevard Raspail w Paryżu.

filozoficznych (*diplôme d'études supérieures de philosophie*)⁹. W 1931 r. rozpoczęła pracę nad rozprawą doktorską z zakresu filozofii i socjologii, zatytułowaną „Conscience et collectivité”, przygotowywaną pod kierunkiem profesora Léona Brunschvicga¹⁰. Plan i temat jej rozprawy zostały oficjalnie zatwierdzone w 1936 r. Niestety, wybuch II wojny światowej w 1939 r. uniemożliwił jej ukończenie projektu¹¹.

W tym samym czasie Gałęzowska udzielała lekcji literatury i filozofii, która była jej prawdziwą naukową pasją. Ważną rolę w jej rozwoju w tej dziedzinie odegrał ks. Augustyn Jakubisiak¹². Wanda Borkowska, współpracowniczka kustoszki z Biblioteki Polskiej, podkreślała nawet, że to on: „Był jej prawdziwym profesorem, choć tezę doktorską prowadził profesor z Sorbony”¹³. Ten pochodzący z Warszawy polski ksiądz, teolog i filozof ukończył studia w Instytucie Katolickim w Paryżu, gdzie uzyskał doktorat w 1912 r. Następnie był wykładowcą w ośrodkach naukowych, m.in. na paryskiej Sorbonie. Jakubisiak działał w Towarzystwie Historyczno-Literackim i Bibliotece Polskiej w Paryżu, a także przyjaźnił się z kustoszką Emilią Fiszerówną¹⁴. Myśl filozoficzna Jakubisiaka, oparta na uznaniu konkretnych indywidualnych bytów noszących w sobie niezmiennie zadatki podobieństwa do Boga, trafiła głęboko w przekonania Gałęzowskiej. Całą swoją filozofię oparła na tekstach Pisma Świętego, a w szczególności na Ewangelii. Jak podkreślała, zastosowanie tychże tekstów do filozofii nie jest zadaniem łatwym, tak samo jak wprowadzenie w życie integralnego chrześcijaństwa¹⁵.

KUSTOSZKA BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU

Przebywając nad Sekwaną, Irena Gałęzowska związała się ze środowiskiem polskiej elity emigracyjnej. Pracę w Bibliotece Polskiej w Paryżu rozpoczęła w 1929 r., gdzie początkowo wraz z kustoszem Czesławem Chowańcem pra-

⁹ AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Diplome d'études supérieures de philosophie, k. 11.

¹⁰ Léon Brunschvicg (1869-1944) – francuski filozof, przedstawiciel idealizmu oraz założyciel czasopisma filozoficznego „Revue de métaphysique et de morale”. Absolwent, a następnie profesor filozofii na paryskiej Sorbonie.

¹¹ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

¹² B. KRZYCH, *Ksiądz Augustyn Jakubisiak – słowo o zapomnianym polskim myślicielu i badaniach nad jego spuścizną*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, nr 11(1), s. 113-125.

¹³ W. B[ORKOWSKA], *Irena Gałęzowska 1891-1977*, „Nasza Rodzina” 1977, nr 11, s. 19.

¹⁴ K. SEROKA, *Emilia Fiszer (1885-1949). Polska filozofka i kustoszka nad Sekwaną*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2020, nr 2(176), s. 312.

¹⁵ W. B[ORKOWSKA], *Irena Gałęzowska*, s. 19.

cowwała nad katalogowaniem rękopisów (jak pisała: początkowo jako „siła pomocnicza przy katalogowaniu rękopisów”¹⁶). Jej działalność katalogowa i archiwistyczna wpisywała się w szerszy program Biblioteki, której celem od XIX wieku było nie tylko gromadzenie, lecz także ochrona polskiego dziedzictwa przed rozproszeniem i zagładą na emigracji.

W styczniu 1931 r. zatrudniona została jako adiunkt w dziale archiwów Biblioteki Polskiej, do 1933 r. była archiwariuszką tegoż działu, pracując jednocześnie w sekretariacie Biblioteki Polskiej¹⁷. Jak wspomniano, początkowo zajmowała się wraz z Chowańcem rękopisami. Wspólnie opracowali trzy tomy katalogów manuskryptów znajdujących się w Bibliotece¹⁸, z czego pierwszy tom wydano¹⁹. Ta wymagająca i czasochłonna praca była prowadzona do wybuchu wojny. Formalnie 1 czerwca 1938 r. Gałęzowska stała się polskim urzędnikiem państwowym na mocy mianowania na adiunkta bibliotecznego w Bibliotece Narodowej Józefa Piłsudskiego w Warszawie²⁰. Po otrzymaniu tej posady dostała bezpłatny urlop do odwołania w celu pełnienia obowiązków w Bibliotece Polskiej w Paryżu²¹ – dzięki takiemu rozwiązaniu paryski personel miał prawa urzędników państwowych i emerytalne²².

¹⁶ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

¹⁷ AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Zaświadczenie (25 III 1938), k. 12.

¹⁸ W. B[ORKOWSKA], *Irena Gałęzowska*, s. 20.

¹⁹ *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, t. 1: *Rękopisy nr 1-431*, oprac. Cz. Chowaniec, Kraków: Biblioteka Polska w Paryżu 1939. Gałęzowska nie została wymieniona jako współpracująca tom. Jej nazwisko pojawia się dopiero w opracowanym już po wojnie indeksie do tomu 1, który przez wiele lat był dostępny jedynie w formie maszynopisu. Do druku przygotował go dopiero w 1995 r. Janusz Pezda. *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, t. 1: *Rękopisy nr 1-431. Indeks*, oprac. Cz. Chowaniec, I. Gałęzowska, przyg. do druku J. Pezda, Paryż: Biblioteka Polska w Paryżu 1995. Jej wkład w opracowanie katalogu podkreślany jest zarówno przez Wandę Borkowską, jak i Witolda Nowosada we wspomnieniach pośmiertnych.

²⁰ Gałęzowska, podobnie jak pozostali pracownicy Biblioteki, zgodnie z ustawą z dnia 17 II 1922 r. o państwowej służbie cywilnej otrzymała uposażenie zasadnicze według grupy VII stopnia służbowego. AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Zgoda na udzielenie urlopu w Bibliotece Narodowej Józefa Piłsudskiego w Warszawie (Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 25 V 1938), k. 14.

²¹ AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Zgoda na udzielenie urlopu w Bibliotece Narodowej Józefa Piłsudskiego w Warszawie (Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 25 V 1938), Odpis, k. 15.

²² Jak tłumaczył Franciszek Pułaski: „Motywem dla uzyskania emerytalnych uprawnień dla personelu B.P. było nie tylko współczesne prawodawstwo o pracy, ale też ta okoliczność, że personel B.P. składał się z osób poświęcających się tej instytucji ze względów ideowych, na dowód czego można było przytoczyć fakt, że suma poborów 12 pracowników B.P. (wśród których trzech miało prawa do V stopnia służby państwowej) wynosiła mniej niż pobory dwóch urzędników tejże kategorii w służbie zagranicznej”. F. PUŁASKI, *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893-1948*, Paryż [s.n.], s. 107-108.

Irena Gałęzowska brała czynny udział w ewakuacji i ukrywaniu zbiorów Biblioteki Polskiej podczas okupacji. Poszukiwana przez Gestapo czas ten spędziła w Grenoble, gdzie początkowo zamieszkała w utworzonym centrum polskim w Grand Hôtel przy 5, rue de la République. Zawiązała się tam grupa polskich katolickich intelektualistów i współpracowników Biblioteki Polskiej. Należeli do niej m.in.: Irena Gałęzowska, Emilia Fiszerówna, Czesław Chowaniec, ks. Augustyn Jakubisiak, ambasador Wacław Grzybowski, poeta Jerzy Paczkowski i redaktor Feliks Chrzanowski²³. Kustoszka później osiedliła się niedaleko Grenoble, w wiosce Biviers, gdzie rozwinęła szeroką działalność. W tym czasie pisała do tajnych wydawnictw, wygłaszała wykłady (o czym później), a także wzięła czynny udział w wojskowym konspiracyjnym ruchu oporu, dowodzonym przez gen. Józefa Jaklicza. To właśnie tutaj, podczas najgorszego okresu terroru hitlerowskiego w Grenoble i okolicy, w czasie aresztowań, rozstrzelań i deportacji, na początku 1944 r. opracowała szkic *Moralności społecznej*, w którym można poznać ściśle, precyzyjne rozumowanie autorki, oparte na dużej wiedzy²⁴.

Poza pracą naukową, jako dyplomowana pielęgniarka Polskiego i Francuskiego Czerwonego Krzyża, w latach 1940-1944 niosła pomoc Polakom, głównie wojskowym. Odwiedzała ich w szpitalach i domach wypoczynkowych w Grenoble i departamentach Isère, Savoie, Hautes-Alpes i Drôme. Po uwolnieniu miasta pomagała wydostawać z niewoli rannych Polaków przymusowo wcielonych do armii niemieckiej²⁵. Po wojnie została we Francji na mocy konwencji genewskiej – była polską uchodźczynią z prawem pobytu²⁶.

W październiku 1944 r. Gałęzowska i pozostali pracownicy wrócili do pracy w zniszczonej przez okupanta Bibliotece. Następnie została kustoszem archiwów Biblioteki, Towarzystwa Historyczno-Literackiego, a po śmierci Bronisławy Monkiewicz również Muzeum Adama Mickiewicza. Dodatkowo spadły na nią takie obowiązki, jak bieżąca księgowość oraz udzielanie informacji

W myśl zawartego kontraktu Irena Gałęzowska w 1939 r. otrzymywała uposażenie w wysokości 410 zł polskich miesięcznie. Po wojnie, w 1945 r. pensja ta wynosiła 800 fr. BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 27, Umowa o pracę zawarta między p. Franciszkiem Pułaskim, działającym w imieniu Polskiej Akademii Umiejętności a p. Ireną Gałęzowską (31 XII 1938); BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 27, Pismo informujące o przyjęciu do pracy w Bibliotece Polskiej w Paryżu ze stycznia 1945.

²³ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 8, Witold Nowosad, Pamięci Ireny Gałęzowskiej. Tekst przemówienia wygłoszonego na zebraniu Towarzystwa Historyczno-Literackiego dnia 10 XI 1977 r. w Bibliotece Polskiej w Paryżu [maszynopis].

²⁴ W. B[ORKOWSKA], *Irena Gałęzowska*, s. 20.

²⁵ Tamże.

²⁶ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 2, Certificat de réfugié.

naukowej na miejscu i korespondencyjnie²⁷. Odtąd Biblioteka stała się jej domem, ideą i pasją życiową²⁸.

SPÓR O WŁASNOŚĆ I NIEZALEŻNOŚĆ BIBLIOTEKI POLSKIEJ

W latach powojennych jej misją stał się problem zachowania pełnej wolności myśli i działania Biblioteki i Towarzystwa Historyczno-Literackiego. Gdy po II wojnie światowej planowano przejąć gmach i zbiory biblioteczne, Gałęzowska wraz z Franciszkiem Pułaskim, Zygmunt Zaleskim i Czesławem Chowańcem walczyła o niezależność instytucji i jej przynależność do narodu polskiego. Chodziło o rozwiązanie sporu po przejęciu majątku w 1951 r. Polskiej Akademii Umiejętności przez nowo powołaną Polską Akademię Nauk. Sprawa własności skomplikowała się, ponieważ w 1945 r. ówczesny dyrektor placówki, Franciszek Pułaski, podpisał z paryskim przedstawicielem Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego w Ameryce akt notarialny wydzierżawienia Biblioteki na 18 lat. W tym samym czasie w Polsce komuniści powołali Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, który został uznany przez Francję, co umożliwiło nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Polską Ludową. Towarzystwo Historyczno-Literackie wytoczyło proces Akademii Umiejętności przed sądem francuskim. Władze krajowe stały na stanowisku, że Biblioteka była własnością PAU; środowiska emigracyjne obstawały jednak za niezależnością placówki²⁹. W obronie wolności księżnicy Gałęzowska napisała filozoficzny tekst *Biblioteka Polska – własność narodu* (Paryż 1957), w którym wyjaśniała, dlaczego placówka należy do narodu i

musi być wolna, musi być zabezpieczona od zakusów cenzury, partii, reżymów, rządów, od despotyzmu myślowego, od imperializmu duchowego, od wszystkiego co mogłoby utrudnić lub uniemożliwić wypełnienie jej narodowego obowiązku, co by ją zepchnęło z drogi narodowego powołania³⁰.

²⁷ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 27, Zaświadczenie prezesa Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu z 29 I 1973 r. dotyczące pracy i działalności Ireny Gałęzowskiej.

²⁸ Na marginesie warto dodać, że w styczniu 1945 r. na czas urzędowania w Bibliotece Gałęzowska otrzymała bezpłatnie do dyspozycji odnowione dla niej jednopokojowe mieszkanie na III piętrze bibliotecznego gmachu. BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 27, Pismo informujące o przyznaniu mieszkania służbowego w gmachu Biblioteki Polskiej w Paryżu (11 I 1945).

²⁹ D. JAROSZ, M. PASZTOR, *Rola sporu o Bibliotekę Polską w Paryżu w stosunkach polsko-francuskich w latach 1945-1980*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2006, nr 1, s. 31-47.

³⁰ I. GAŁĘZOWSKA, *Biblioteka Polska – własność narodu*, Paryż: Towarzystwo Historyczno-Literackie 1957, s. 10.

Przewód sądowy w tej sprawie, trwający dziewięć lat, był jednym z najdłuższych i najbardziej złożonych procesów dotyczących własności instytucji kulturalnej na emigracji³¹.

W 1968 r. po śmierci Chowańca Gałęzowska otrzymała propozycję objęcia stanowiska sekretarza generalnego Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu, którą złożył książę Andrzej Poniatowski, będący wówczas prezesem stowarzyszenia. Najpierw odmówiła. Twierdziła, że nie czuje się na siłach, aby łączyć funkcję sekretarza generalnego z funkcjami archiwistki, gdyż to zadanie jest niezwykle absorbujące³². Ostatecznie jednak się zgodziła. W opinii współpracowników przekraczała formalne obowiązki, stając się centralną postacią życia Towarzystwa: „była nerwem i pulsem życia Towarzystwa. Przy świetłej postaci jego prezesa, księcia Andrzeja Poniatowskiego, potrafiła ożywić i do życia poruszyć czcigodne mury”³³.

DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNIKOWSKA

Już w czasach studenckich Irena Gałęzowska wykazywała się zaangażowaniem społecznym i działała w różnych towarzystwach i stowarzyszeniach. W roku akademickim 1922/1923 należała do paryskiego oddziału Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”³⁴. W 1935 r. dodatkowo mianowano ją członkiem komisji oceniającej podczas egzaminów dojrzałości z języka polskiego na Sorbonie. W czasie wojny była związana z Polskim i Francuskim Czerwonym Krzyżem, pełniąc funkcję *assistante social*, opiekując się chorymi i rannymi Polakami w pięciu departamentach południowej Francji. Angażowała się również w działalność tajnej polskiej wojskowej sekcji *résistance*. Otrzymała tytuł członka honorowego związku Grenadierów 1 Dywizji Polskiej³⁵. Po wojnie kontynuowała aktywność, przystępując do Towarzystwa Historyczno-Literackiego Polskiego w Paryżu, Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie w Londynie, Towarzystwa Opieki nad Polskimi Zabytkami i Grobami

³¹ Więcej o procesie zob. D. JAROSZ, M. PASZTOR, *Rola sporu o Bibliotekę Polską w Paryżu*, s. 31-47.

³² BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 8, Allucation du Prince André Poniatowski du 10 novembre 1977 à la Réunion de la Société Historique et Littéraire Polonaise en homage à Irène Gałęzowska.

³³ E. SZABELSKA, *Irena Gałęzowska*, s. 4.

³⁴ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 3, Legitymacja członkowska Stowarzyszenia Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie” (Association des Etudiants Catholiques Polonais „Odrodzenie”).

³⁵ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

Historycznymi we Francji, Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres w Paryżu, Union des Femmes de France oraz Union Professionnelle Féminine (Club Champ de Mars). W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku regularnie opłacała składki na rzecz Polskiego Skarbu Narodowego we Francji³⁶.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Gałęzowska była autorką książek, licznych artykułów i studiów w czasopiśmie naukowych. Jej prace można podzielić na dwie główne kategorie: 1) z zakresu filozofii, socjologii i psychologii, oraz 2) z zakresu historii literatury, filozofii polskiej, dziejów Wielkiej Emigracji oraz szkice biograficzne.

Wśród prac z pierwszej kategorii na wyróżnienie zasługują książki *Na drodze socjologizmu* (Łódź–Katowice 1928), *Ferment snobizmu* (Warszawa 1932) oraz *La philosophie des jeunes – nouvelles dupes des vieilles erreurs* (Paryż 1936). Ponadto w dorobku kustoszki znajdują się liczne artykuły opublikowane przed 1939 r. w „Przeglądzie Powszechnym” (np. *Czy istnieją wyobrażenia zbiorowe?*³⁷), w „Drodze” (m.in. *Problem Pokoju a socjologia dzisiejsza*³⁸) czy w „Pionie” (np. *Jedna prawda a wiele nieporozumień*³⁹). Po 1940 r. Gałęzowska współpracowała z londyńskimi „Wiadomościami” (m.in. *Indywidualizm – historia prawdy i pomyłek*⁴⁰; *Filozoficzne źródła kolektywizmu*⁴¹), z „Życiem” (*Ksiądz Augustyn Jakubisiak*⁴²). Swoje teksty prezentowała w biuletynach Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres (np. *La conception de l'Homme dans la pensée polonaise. Science ou profession de foi?*⁴³).

³⁶ Skarb Narodowy został powołany w 1949 r. dekretem Prezydenta RP na uchodźstwie A. Zaleskiego. Jego zadaniem było gromadzenie środków finansowych na działalność niepodległościową, społeczną i kulturalną instytucji państwa polskiego na uchodźstwie. Środki finansowe Skarb Narodowy pozyskiwał z dobrowolnych datków („cegiełek”) polskich emigrantów.

³⁷ *Czy istnieją wyobrażenia zbiorowe?*, „Przegląd Powszechny” 1928, t. 179, s. 31-57.

³⁸ *Problem Pokoju a socjologia dzisiejsza*, „Droga. Miesięcznik” 10(1931), t. 6, s. 433-447.

³⁹ *Jedna prawda a wiele nieporozumień*, „Pion” 5(1937), nr 46, s. 2.

⁴⁰ *Indywidualizm – historia prawdy i pomyłek*, „Wiadomości” 1(1946), t. 23, s. 1.

⁴¹ *Filozoficzne źródła kolektywizmu*, „Przegląd Powszechny” 1927, t. 175, nr 525/524, s. 45-72.

⁴² *Ksiądz Augustyn Jakubisiak*, „Życie. Katolicki Tygodnik Religijno-kulturalny” 1953, nr 4(292), s. 1-2.

⁴³ *La conception de l'Homme dans la pensée polonaise. Science ou profession de foi?*, „Bulletin de l'Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres” 12 VI 1960.

Z zakresu historii literatury, filozofii polskiej, dziejów Wielkiej Emigracji oraz szkiców biograficznych była autorką książki *La Bibliothèque Polonaise de Paris 1839–1939* (Paryż 1945). Poświęciła też publikację swojemu przewodnikowi duchowemu Augustynowi Jakubisiakowi (*Ksiądz Augustyn Jakubisiak*, Paryż 1947). W skład jej bibliografii wszedł też szereg artykułów w „Syrenie. Dodatku Literacko-Naukowym” (np. *Generał dzielny a dobry; Uczony a romantyczność; Kłopoty Księżnej Pani; Anioły, wieszczki i lewice; Wędrówki Setnika; Montmorency*).

Sama do swoich większych prac zaliczała „Dwa studia o Cyprianie Norwidge”, które nie ukazały się drukiem, oraz (przygotowane do opublikowania): wzruszającą biografię „Ksiądz Augustyn Jakubisiak – życie i dzieło”, poświęconą przedwcześnie zmarłemu (1945 r.) mistrzowi duchowemu, i monografię filozoficzną „La lutte pour la conscience”⁴⁴.

Jak widać, horyzonty Gałęzowskiej były niezwykle szerokie. Współpracowała z prestiżowymi periodykami zarówno przedwojennymi, jak i jej współczesnymi. Dodatkowo w czasie wojny pisała do tajnych wydawnictw, często bezimiennie. Z ważniejszych z nich należy wymienić artykuły podpisane, chociażby do jednodniówki o Józefie Piłsudskim pt. *Rzeczywistość mitu – prawda legendy*, czy do jednodniówki poświęconej Wojsku Polskiemu – *Idea Narodu w myśli polskiej*.

WYKŁADY NA TEMAT CYWILIZACJI POLSKIEJ

Poza działalnością pisarską, należy podkreślić działalność odczytową Ireny Gałęzowskiej. W 1935 r. zatrudniona została dodatkowo jako asystent przy Katedrze Cywilizacji Polskiej w Centre d'Études Polonaises (Centrum Studiów Polskich) przy Bibliotece Polskiej⁴⁵, gdzie wspomagała prof. Paula Cazina. Sama Gałęzowska jako asystentka Cazina w latach 1945–1946 dała wykłady poświęcone polskiemu renesansowi, m.in. „Wiek humanizmu i odrodzenia w Polsce: początki wieku XV, P. Włodkowic” czy „Stan polityczny, umysłowy, reformacja, szkolnictwo, obyczaje, rozwój sztuki, pisarze łacīńscy i polscy”.

Powołanie Centrum Studiów Polskich związane było z reorganizacją pracy Biblioteki Polskiej, którą za czasów swojej dyrekcji Pułaski próbował przekształcić w ośrodek kultury polskiej we Francji, podobny do Instytutu Fran-

⁴⁴ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Wykaz prac naukowych (1925–1950).

⁴⁵ AAN, sygn. 2/14/0/6/2521, Zaświadczenie (25 marca 1938), k. 12.

cuskiego w Warszawie. W tym celu w dniu 16 lutego 1935 r. powołał Centre d'Études Polonaises, swoisty uniwersytet, na którym wykładano literaturę, historię i język polski. Wykłady poświęcone szeroko pojętej polskiej cywilizacji koncentrowały się m.in. wokół dziejów literatury polskiej, dziejów stosunków kulturalnych polsko-francuskich, historii czy polski współczesnej.

Centrum kierował sam Pułaski (delegat PAU i MSZ), ponadto wśród osób zarządzających znaleźli się Zygmunt Lubicz Zaleski (delegat Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) oraz André Mazon (delegat francuskiego ministra Education Nationale)⁴⁶. Działalność Centrum była rozbudowana i zaowocowała nie tylko edukacją młodzieży, ale także publikacjami Francuzów, często polskiego pochodzenia, na temat Polski⁴⁷.

Od 1945 r. Gałęzowska została też profesorem cywilizacji polskiej w sekcji polskiej przy Centre d'Etudes Slaves przy Instytucie Katolickim w Paryżu i w sekcji polskiej Stowarzyszenia „Veritas”⁴⁸. W latach 1946-1951 wygłosiła 80 wykładów w ramach współpracy z Instytutem. W 1946 r. był to cykl „Les idées directrices de la civilisation polonaise” (10 wykładów), w 1947 r. „Quelques aspects de la civilisation polonaise” (15 wykładów), w 1948 r. „Le siècle de l'humanisme et de la Renaissance” (15 wykładów), w 1949 r. „Le siècle du Baroque” (15 wykładów), w 1950 r. „Le XVIII siècle” (15 wykładów), a w 1951 r. „Le Grande Emigration Polonaise du XIX siècle” (10 wykładów)⁴⁹. Wystąpienia te odbywały się po francusku, uchodziły za świetnie opracowane i uzyskiwały wysokie uznanie studentów i profesorów⁵⁰. Eugenia Szabelska, uczestniczka wykładów, podkreśla nawet:

Umiała ona [Gałęzowska – KS] tego ducha naszych dziejów przedstawić tak, że każdy Polak wychodził z tych odczytów wzruszony i dumny. [– –] Wychodziło się z jej odczytów trochę lepszym. Jej żar wewnętrzny i gorące serce udzielały się, zapalały. Widać to było z wielu oczu wpatrzonych ze wzruszeniem w jej piękną twarz⁵¹.

⁴⁶ W. CHMIELEWSKI, *Wyższe Studium Polskie przy Bibliotece Polskiej w Paryżu w 1945 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2016, nr 34, s. 60.

⁴⁷ B. JACZEWSKI, *Biblioteka i Stacja Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu w latach 1926-1939*, [w:] *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893-1978*, red. D. Rederowa [i in.], Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1982, s. 178-184.

⁴⁸ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

⁴⁹ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Wykaz prac naukowych (1925-1950).

⁵⁰ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 10, Wspomnienie pośmiertne Witolda Nowosada o Irenie Gałęzowskiej nadane 4 VIII 1977 r. w Sekcji Polskiej Radia France International.

⁵¹ E. SZABELSKA, *Irena Gałęzowska*, s. 4.

Warto podkreślić, że Gałęzowska uchodziła za jednego z największych emigracyjnych znawców Norwida, a przede wszystkim jego myśli filozoficznej i religijnej. W czasie wojny objeżdżała ośrodki zarówno cywilne, jak i wojskowe w południowej Francji, wygłaszając około 60 odczytów. Ponadto wygłaszała liczne referaty w ośrodku polskich intelektualistów w Grenoble⁵², m.in. „Idea narodu w myśli polskiej”, „O miłości ojczyzny”, „O moralności społecznej”, „Boże Narodzenie w wierze i obrzędzie”. Wizytowała też inne ośrodki na terenie Francji, gdzie wygłaszała odczyty w różnych kołach i stowarzyszeniach francuskich, zapoznając słuchaczy z polską myślą filozoficzną, narodową i cywilizacją. W 1950 r. została nawet profesorem w francuskim oddziale⁵³ założonej w tym samym roku Szkole Nauk Politycznych dla Polaków, uznanej przez Rząd Polski za wyższy zakład naukowy w rozumieniu prawa polskiego⁵⁴.

ZNACZENIE I DZIEDZICTWO IRENY GAŁĘZOWSKIEJ

Gałęzowska, obdarzona filozoficznym i analitycznym umysłem, nawiązała współpracę z polskim filozofem działającym w Paryżu, ks. Augustynem Jakubisiakiem, z którym utożsamiała się pod względem poglądów. Jego myśl filozoficzna, oparta na zasadach Ewangelii oraz koncepcji autodeterminizmu, akcentowała nadrzędną rolę wolnej woli i ideę pełnej wolności jednostki i społeczeństwa. W pracach kustoszki widać, że była ona wrogiem totalitaryzmu oraz tych prądów filozoficznych, które prowadziły zarówno narody, jak i jednostki do ustrojów uniemożliwiających życie w pełnej wolności. W działalności naukowej (zarówno publicystycznej, jak i wykładowej) pozostawała wierna tradycji chrześcijańskiej i polskiej, a swoją głęboką religijność potrafiła pogodzić z wiedzą. Poza językiem polskim i francuskim Gałęzowska posługiwała się językiem niemieckim i angielskim.

W 1972 r. uhonorowano ją Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, a w następnych latach otrzymała także inne odznaczenia od polskich

⁵² BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, Życiorys Ireny Gałęzowskiej.

⁵³ „Oddział S.N.P.S. – Francja” prowadził studium wieczorowe, w 1950 r. rozpoczął swój pierwszy semestr (kwiecień–czerwiec). Wykłady dotyczyły historii Polski, prawa narodów, idei politycznych, a także problemów polskiej polityki zagranicznej i zagadnień gospodarczych. Frekwencja wynosiła przeciętnie powyżej 30 osób, w tym 24 systematycznie studiujące. *Szkola nauk politycznych i społecznych. Wolna wyższa uczelnia polska na obczyźnie*, Londyn: Drukarnia Polska 1950, s. 23-24.

⁵⁴ Tamże, s. 13.

władz na uchodźstwie, co świadczyło o uznaniu jej wkładu w ochronę polskiego dziedzictwa narodowego.

Irena Gałęzowska zmarła 27 lipca 1977 r. w San Sebastian w Hiszpanii, gdzie regularnie spędzała wakacje w latach siedemdziesiątych⁵⁵. Kustoszką od wielu lat chorowała, ale mimo słabości fizycznej do ostatnich chwil wykazywała się żywotnością umysłu, a jej zdolność do oceny sytuacji pozostała doskonałą, co podkreślali jej współpracownicy⁵⁶. W akcie zgonu jako jego przyczynę wskazano niewydolność serca spowodowaną arteriosklerozą⁵⁷. Trumnę z jej ciałem, nakrytą biało-czerwonym sztandarem, w sierpniu 1977 r. wystawiono w Bibliotece Polskiej w Paryżu⁵⁸. Ceremonia religijna za duszę zmarłej została odprawiona w kościele polskim przy 263bis, rue Saint-Honoré 4 sierpnia 1977 r. Jej zwłoki spoczęły na cmentarzu Les Champeaux w Montmorency⁵⁹, historycznie bardzo ważnym cmentarzu dla Polaków.

Kustoszką uchodziła za kobietę o „wybitnym umyśle, wielkiej sile charakteru i żelaznej woli, patriotkę ogromnie zasłużoną dla kultury polskiej i przyjaźni polsko-francuskiej”⁶⁰. Gałęzowska była wykształcona w wolnej Polsce w okresie międzywojennym, następnie ukończyła studia na paryskich uczelniach, by w końcu związać się na długie lata z Biblioteką Polską w Paryżu. Pracowała u boku dwóch wielkich dyrektorów tej ksiąźnicy, najpierw Franciszka Pułaskiego, następnie Czesława Chowańca, wpierw będąc archiwistką i kustoszką, by po śmierci Chowańca przejąć od roku 1968 faktyczne kierownictwo nad biblioteką.

Gałęzowska związała się z Biblioteką Polską w Paryżu na ponad 50 lat, odgrywając istotną rolę w jej działalności i rozwoju. Była oddaną współpracowniczką tej instytucji, którą traktowała jako dobro narodowe. Znacząco przyczyniła się do odzyskania po wojnie zbiorów zrabowanych przez hitle-

⁵⁵ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 2, Dokumenty tożsamości Ireny Gałęzowskiej.

⁵⁶ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 8, Allucation du Prince André Poniatowski du 10 novembre 1977 à la Réunion de la Société Historique et Littéraire Polonaise en homage à Irèn Gałęzowska.

⁵⁷ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 7, Certificacion en extracto de inscripcion de defucion (29 VII 1977), Witold Nowosad, Pamięci Ireny Gałęzowskiej. Tekst przemówienia wygłoszonego na zebraniu Towarzystwa Historyczno-Literackiego dnia 10 XI 1977 r. w Bibliotece Polskiej w Paryżu [maszynopis].

⁵⁸ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 8.

⁵⁹ Cmentarz Les Champeaux, Montmorency. Kwatera H, grób 1559. W grobowcu tym spoczywają także inni pracownicy Biblioteki Polskiej w Paryżu – Emilia Fiszerówna, Czesław Chowaniec, Wanda Borkowska oraz Józefa Parczewska.

⁶⁰ BPP, Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 10, Wspomnienie pośmiertne Witolda Nowosada o Irenie Gałęzowskiej nadane 4 VIII 1977 r. w Sekcji Polskiej Radia France International.

rowców, a następnie do uporządkowania całego zasobu rękopisów. Angażowała się również w rozwój polsko-francuskiej współpracy kulturalnej. W ciągu długiego, 85-letniego życia Irena Gałęzowska pozostawiła po sobie trwałe ślady, zasługując na pamięć i uznanie.

Działalność Ireny Gałęzowskiej stanowiła istotny element funkcjonowania Biblioteki Polskiej w Paryżu jako instytucji kultury i pamięci narodowej. Jej zaangażowanie w ochronę zbiorów, katalogowanie rękopisów, obronę niezależności instytucji oraz popularyzację polskiej kultury we Francji dowodziło, że kustoszka pełniła nie tylko funkcję administracyjną, lecz także misyjną, łącząc pracę naukową z działalnością patriotyczną. Gałęzowska reprezentowała typ inteligentki zaangażowanej społecznie i ideowo, której postawa wpisywała się w szersze zjawisko kulturowe – walkę emigracji o zachowanie autonomii instytucji polskich za granicą w warunkach nacisku politycznego PRL. Postać Ireny Gałęzowskiej pozostaje ważnym punktem odniesienia w pamięci instytucjonalnej Biblioteki Polskiej w Paryżu, która do dziś pełni funkcję depozytariusza polskiego dziedzictwa narodowego na emigracji.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Biblioteka Polska w Paryżu [BPP]

Fonds privé d'Irena Gałęzowska, sygn. tymcz. 1, 2,3, 7, 8, 10, 12, 27.

Archiwum Akt Nowych [AAN]

Akta osobowe – Gałęzowska Irena, sygn. 2/14/0/6/2521.

OPRACOWANIA

B[ORKOWSKA] W., *Irena Gałęzowska 1891-1977*, „Nasza Rodzina” 1977, nr 11, s. 19-20.

CHMIELEWSKI W., *Wyższe Studium Polskie przy Bibliotece Polskiej w Paryżu w 1945 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2016, nr 34, s. 57-70.

FILIPCYK W., *Irena Gałęzowska (1891-1977) – filozof i socjolog, kustosz zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *Kustosze księgozbiorów polskich za granicą*, red. H. Łaskarzewska, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 2013, s. 71-79.

GAŁĘZOWSKA I., *Biblioteka Polska – własność narodu*, Paryż: Towarzystwo Historyczno-Literackie 1957.

JACZEWSKI B., *Biblioteka i Stacja Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu w latach 1926-1939*, [w:] *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893-1978*, red. D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1982, s. 178-184.

JAROSZ D., PASZTOR M., *Rola sporu o Bibliotekę Polską w Paryżu w stosunkach polsko-francuskich w latach 1945-1980*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2006, nr 1, s. 31-47.

- KRZYCH B., *Ksiądz Augustyn Jakubisiak – słowo o zapomnianym polskim myślicielu i badaniach nad jego spuścizną*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, nr 11(1), s. 113-125.
- SEROKA K., *Emilia Fiszer (1885-1949). Polska filozofka i kustoszka nad Sekwaną*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2020, nr 2(176), s. 309-324.
- SZABELSKA E., *Irena Gałęzowska*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza. Tydzień Polski” 5 XI 1977, s. 4.
- Szkoła nauk politycznych i społecznych. Wolna wyższa uczelnia polska na obczyźnie*, Londyn: Drukarnia Polska 1950.
- TREICHEL I., *Chowaniec Czesław*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź: PWN 1972, s. 121-122.

„WIELKA PANI Z QUAI D'ORLÉANS”. IRENA GAŁĘZOWSKA (1891-1977) –
KUSTOSZKA BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU

Streszczenie

Artykuł poświęcony został Irenie Gałęzowskiej (1891-1977), kustoszce, która przez ponad 50 lat związana była z Biblioteką Polską w Paryżu, odgrywającą ważną rolę w polskiej działalności kulturalnej i zabezpieczaniu polskiego dziedzictwa piśmienniczego we Francji. Gałęzowska była też autorką książek, licznych artykułów i studiów w czasopismach naukowych z zakresu filozofii, socjologii i psychologii oraz historii literatury, filozofii polskiej, dziejów Wielkiej Emigracji. Ponadto udzielała się na niwie społecznikowskiej.

Słowa kluczowe: Irena Gałęzowska; Biblioteka Polska w Paryżu; kustosz; bibliotekarstwo; emigracja

“THE GREAT LADY FROM QUAI D'ORLÉANS”. IRENA GAŁĘZOWSKA (1891-1977) –
CURATOR OF THE POLISH LIBRARY IN PARIS

Summary

The article is dedicated to Irena Gałęzowska (1891-1977), a curator who was associated with the Polish Library in Paris for over 50 years, playing a significant role in Polish cultural activities and the preservation of Polish literary heritage in France. Gałęzowska was also an author of books, numerous articles, and studies in scientific journals in the fields of philosophy, sociology, psychology, as well as the history of literature, Polish philosophy, and the history of the Great Emigration. Additionally, she was involved in social initiatives.

Keywords: Irena Gałęzowska; Polish Library in Paris; curator; librarianship; emigration